

vertellen! Maar het functioneerde fantastisch, met veel gelach en commentaar en discussie in de zaal. Achteraf kregen we tientallen vragen naar de tekst van de lezing. We verspreiden die nu gedrukt en op cassette. Dát en de getuigenis van Yolande waren de twee pijlers van de voorstelling waarop we de meeste reacties kregen. Een van de opmerkingen die we meermaals hoorden, was: 'Uw voorstelling doet ons goed, want u kunt vrijuit spreken over dingen die voor ons nog verboden zijn. Wij denken hetzelfde over de rol van de kerk tijdens de kolonisatie en tijdens de genocide, maar wij kunnen daar nog niet zo over spreken.' Er waren zelfs universiteitsprofessoren die ons dat kwamen zeggen. De lezing vertrekt van de vragen: 'wat is een Hutu?' en 'wat is een Tutsi?'. Dat zijn vragen die in Rwanda ondertussen *opnieuw* taboe geworden zijn. Het probleem tussen Hutu's en Tutsi's is officieel 'opgelost': daarom wordt er niet meer over etnische verschillen gesproken. Dat wij dit gegeven in de voorstelling frontaal durfden aanpakken, werkte voor hen bevrijdend.

... En dan zijn er uiteraard heel wat reacties die wij niet verstaan; waar zij bijvoorbeeld lachen en wij ons afvragen waarom....

Yolande Mukagasana

DELUCVELLERIE Wat Yolande bij dit alles gevoeld heeft? Daar kan ik uiteraard niet in haar plaats over spreken. Zij is gisteren opnieuw naar Rwanda vertrokken, omdat men het massagraf gaat openen waarin zich misschien het stoffelijke overschot van haar man bevindt. Het was voor haar uiteraard een zeer intense ervaring, maar eigenlijk stond zij steviger dan de mensen die haar op de scène zagen. Zij is al tien jaar met de verwerking van de gebeurtenissen bezig, terwijl het voor velen die vandaag de evocaties bijwonen om 'de eerste keer' gaat. Het was eerder zij die de toeschouwers kon troosten dan omgekeerd. In Butare is er een vrouw op het podium gekropen om haar te omhelzen; er werden ook bloemen bij haar neergelegd. Yolande heeft wel –op haar eigen uitdrukkelijke wens– haar getuigenis in het Frans gedaan; haar verhaal terugplaatsen in haar eigen taal en haar eigen cultuur zou haar geblokkeerd hebben; zij had ten minste die afstand nodig. De vertaling –niet alleen van de getuigenis, maar van de hele voorstelling– werd simultaan gelezen door acteurs van een Rwandese theatergroep die gesticht is door een van de Rwandese leden van ons gezelschap. Het ging hier dus niet om een 'technische' vertaling, zoals door tolken bij een congres zou gebeuren. De vertalers waren Rwandezen die in ballingschap leven of overlevenden van de genocide. Er zijn momenten geweest waarop zij zelf moesten stoppen met vertalen omdat het hen te machtig werd.

In Bisesero, in openlucht, hebben we maar een deel van de voorstelling gespeeld: de litanie van vragen en de cantate; de rest hebben we verteld. De teksten werden daar eerst door de Rwandese acteurs in het Kinyarwanda voorgelezen; daarna werd er gespeeld en muziek gemaakt op een plek waar men sinds het ontstaan van de wereld nog nooit een klarinet had gehoord.

De lange weg naar Rwanda

DELUCVELLERIE Het is een lange weg geweest om die voorstelling tot in Rwanda te brengen. We zijn gestopt met de westerse tournee in november 2002 in Parijs: we hadden toen geen subsidies meer, zaten diep in de schulden en bovendien overleed een van de hoofdacteurs, mijn vriend Max Parfondry, in zijn hotelkamer na de laatste voorstelling. Sindsdien hebben we eraan gewerkt om onze reis naar Rwanda mogelijk te maken. Dat was uiteraard ook een politiek gevecht: de federale Belgische regering

1. Regisseur Jacques Delcuvellerie en Gasana Ndoba, docent aan de Université Nationale du Rwanda, presenteren *Rwanda 94* aan het publiek van Bisesero
2. De kinderen zijn talrijk aanwezig onder het publiek in Bisesero
3. De toeschouwers van *Rwanda 94* op de heuvel van Bisesero

Foto's Véronique Vercheval

De foto's van Véronique Vercheval maken deel uit van de tentoonstelling Rwanda 2004, entre mémoire et espoir. Info: www.veroniquevercheval.net